

ухвалення, якщо вони виявляться купленими в передуючі роки якимись іншими особами чи ж у казни або ж у когось іншого, – ці особи мають негайно і без якихось хитань повернути їх християнам безоплатно і без вимоги будь-якої пізнішої оплати; водночас і ті, що одержали ці місця як дарунок, хай по можливості поскоріше віддадуть їх християнам. При цьому ті, які одержали їх в подарунок, якщо будуть очікувати чогось від нашого благовоління, хай просять відповідної винагороди і звернуться з цим до місцевого єпарха, а відтак щоб і вони за нашою милістю не залишалися без задоволення. Все це має бути передане спільноті християн негайно, без будь-якого зволікання. Проте нам відомо, що християни мали у своєму володінні не тільки місця, де вони, як правило, збиралися, а й інше, що становило власність не окремих осіб, а власність спільноти християн (лат. – церкви). Все це, відповідно до закону, який ми вище визначили, також потрібно віддати християнам, тобто спільноті і зібранням їх, без будь-яких хитань і застережень, з дотриманням вище означеного правила, щоб ті, хто безоплатно поверне їх, також сподівалися одержати якусь нагороду від нашої доброти.

У всьому зазначеному вище слід надати спільноті християн все можливе сприяння, і так, щоб повеління наше виконане було найскоріше, щоб і в цьому виявилось сприяння нашої милості про суспільний спокій. І тоді, внаслідок цього, як було вище зауважено, надійде нам Божественне до нас благовоління, яке у надто великій мірі вже відчуте нами, перебуватиме воно з нами завжди, сприяючи нашим успіхам і суспільному благополуччю. А щоб цей милостивий закон наш міг стати всім відомим, написаному тут слід надати публічне об'явлення, виставити його повсюди і довести до загального відому так, щоб закон цей нашої милості ні для кого не залишався невідомим». **(Підготував А.КОЛОДНИЙ)**

Михайло БАБІЙ (Київ, Україна)

МІЛАНСЬКИЙ ЕДИКТ: ЗМІНА ПОЛІТИКИ ЩОДО ХРИСТІЯНСТВА, ПОЧАТОК УТВЕРДЖЕННЯ ЙОГО ЯК ДЕРЖАВНОЇ РЕЛІГІЇ.

Аналіз буття раннього християнства свідчить, що саме в середовищі християн, як релігійної меншини, в політеїстичній Римській імперії, яка знаходилася під постійним тиском і переслідуваннями держави, свій перший розвиток і обґрунтування одержала ідея свободи релігії.

Своєю боротьбою протягом трьох століть, демонстрацією міцності своїх переконань, терпінням і стражданнями християни на початку IV ст. досягли значною мірою того, чого вони вимагали, про що писали і чого добивалися апологети християнства.

Саме у творах останніх знаходимо перші аргументовані заклики до римської влади забезпечити свободу релігії. Найбільш чітко й обґрунтовано, гідною подиву ясністю розкрив сутність ідеї свободи релігії (свободи релігійної совісті) К.С.Ф. Тертуліан. Він настійно закликав владні чинники «постерегтися забирати у будь-кого свободу релігії (libertatem religions) і право на «вибір божества, коли не дозволяєте мені поклонитися тому богу, якому я хочу і примушуєте мене поклонитися такому богу, якому я не хочу»⁵¹. Свобода релігії, за Тертуліаном, означає не що інше, як можливість для індивіда вільно

⁵¹ Тертуліан К.С.Ф. Апологія // Творення Тертуліана / Пер. Е.Карнива – СПб., 1849. – С.60.

вибирати і публічно сповідувати свою релігію, виконувати її вимоги. «Право природне і суспільне, – пише він, вимагає, щоб поклонявся «тому кому хоче». Релігія, на його думку, має сприйматися за переконаннями, а не завдяки силі»⁵².

В поточному році виповнилося 1700 років з дня оприлюднення Міланського едикту (у 313 році). Останній по суті, за оцінками багатьох дослідників цієї події відкрив нову епоху в бутті християнства на теренах Римської імперії, початок формуванню нової системи державно-церковних відносин.

Справедливим буде сказати, що, справжнім революційним переворотом у долі християн став виданий в 313 році імператором Константином (285-337) і його співправителем імператором Ліцинієм (III-IV ст.ст.) історично відомий Міланський едикт, який не лише визнав християнство як «*religio licita*» (це проголошувалось і раніше, зокрема, едиктами імператорів Галерія в 311 році, а потім й імператором Константином у 312 році, а зрівняв християнство у правах та можливостях з державним культом і, що саме головне, проголосив «повну й необмежену свободу релігії»⁵³. У цьому зв'язку слід сказати про різні інтерпретації, оцінки означеного едикту. Одні автори (їх більшість) характеризують його як перший документ про віротерпимість, інші розглядають його як важливий правовий акт, який вперше юридично обґрунтував право на свободу релігії.

Щодо твердження, що це є перший в історії акт про віротерпимість, то маємо нагадати, що майже за шість століть до нього в Індії, цар Ашока (259-232 р.р. до н.е.), прийнявши вчення Будди, видав едикт, в якому йшлося про те, що «Цар Піддаси бажає, щоб повсюдно існували найрізноманітніші секти, тому що кожна з них сприяє поміркованості почуттів і очищенню душі... Цар Піддаси поважає всі секти, монахів, мирян, він шанує їх, надає їм свободу і виявляє різні види заступництва. Але для кожної секти існує основоположний закон, а саме – стриманість у висловах, яка передбачає, що не можна звеличувати свою власну секту, шельмуючи інші, засуджувати їх легковажно, а, навпаки, необхідно завжди виявляти належну повагу іншим сектам... Отже, єдиним благом є мир, при якому б всі люди виявляли готовність не лише вислухати, але и зрозуміти думку інших»⁵⁴. Едикт Ашоки можна оцінити як своєрідний маніфест буддистської толерантності, який за змістом певною мірою виходить за межі чисто релігійного простору і постає як декларований принцип міжгрупових, суспільних, індивідуальних відносин у контексті поваги до переконань і свободи інших. Цей едикт повністю вписується в повчання Будди, суть яких – повага до всіх віруючих. Слід сказати, що в буддизмі глибоко укорінені поняття, «релігійної свободи», повага до релігійного вибору людини. В цьому аспекті вартим уваги є твердження, що в принципі майже всі світові релігії декларують свій осуд релігійного приневолення, неповаги до чужих релігійних поглядів»⁵⁵.

Щодо Міланського едикту, то слід сказати, що він знаменує передовсім екстраординарний момент в історії взаємовідносин між державною, християнською церквою й іншими релігіями. Тим більше, що в означений період християнство в Римській імперії набуло значного розповсюдження. Воно, як уже відзначалось, організаційно й економічно зміцніло, інституційно оформилося.

Активним саме у соборний період був процес формування основоположних християнських догматів, що стали згодом «теоретичним релігійно-філософським фундаментом

⁵² Тертуліан К.С.Ф. Послание к Скапуле, африканському проконсулу // Там само. – С.107.

⁵³ Див.: Маассен Ф. Девять глав о свободной церкви о свободе совести. – Ярославль, 1882. – С. 40.

⁵⁴ Цит. за: Мюллер М. Введение в науку о религии // Классики мирового религиоведения. – М., 1996. – С. 35-36.

⁵⁵ Див.: Вуд Д.Э. Апология религиозных прав человека // Права человека и религия. – М., 2001. – С.100-101.

усього християнського вчення»⁵⁶. До цього слід додати і той релігійно-політичний вплив, який здійснювало християнство на значний масив суспільства, державні чинники. Цього не могла не враховувати влада імперії.

В аспекті сказаного вище ми підтримуємо думку, яка визнає Міланський едикт як законодавчу декларацію і практичне утвердження принципів свободи релігії, свободи релігійної совісті, широкої віротерпимості. Такий висновок випливає із змісту самого Едикту, який проголошує: «Ми, Костянтин і Ліциній, Августа, які зібрались у Мілані, щоб обговорити всі справи, які стосуються добробуту і безпеки держави, вирішили, що серед проблем, які цікавлять нас, ніщо не могло бути так корисно нашим народам, як установлення способу служіння божеству. Ми постановили дарувати *християнам і всім іншим право вільного сповідання тієї віри, яку визнають за кращу* (виділено мною – М.Б.), щоб божество, яке панує на небі було милостиве і доброзичливе до нас, так само і до тих, хто живе під нашим владарюванням. Нам видається, що буде добре й розсудливо не відмовляти будь-кому із наших підданих, чи то християнину або тим, хто належить до іншого культу, *в праві додержуватись тієї релігії, яка їм найбільше підходить* (виділено мною – М.Б.).

Таким чином, верховне божество, якому віднині кожний за нас може вільно поклонятись, подарує нам свою милість і звичайну прихильність. Тому слід, щоб ваша ясновельможність (Едикт адресується правителям провінцій – М.Б.) знала, що ми знищуємо всі обмеження, які були в Едикті, направленому вам раніш, що відносилися до християн, і що з цього моменту ми дозволяємо їм дотримуватися своєї релігії без побоювання будь-якого неспокою чи зневаги. Ми бажаємо довести це до вашого відома найточнішим чином, щоб вам було відомо, що ми надаємо християнам цілковиту й необмежену свободу у виконанні їх обрядів; а так як ми даруємо це право християнам, то ваша світлість зрозуміє, що й інші повинні користуватися ним. Гідним віку, в якому ми живемо і відповідає спокою, яким насолоджується імперія, щоб всі наші піддані *цілком вільно служили вибраному ними Богу і щоб жоден культ не був позбавлений належних йому почестей*»⁵⁷.

Це широке цитування автором Едикту дає можливість виділити як причини, що спонукали імператорів видати саме такий Едикт, а також ті акценти, які розставлені в цьому документі. Характерно, що в ньому п'ять разів повторюється теза про те, що християнам і всім дарується *свобода віросповідання*. Причому свобода повна і без обмежень. Важливим також є положення Едикту про те, що кожен може дотримуватись тієї релігії, яку він вибрав. У цих положеннях чітко проглядаються принципи свободи релігії як в індивідуальному, так і в спільнотному їх вияві. Йдеться і про віротерпимість держави, визнання нею розмаїття культур в імперії суших.

Аналіз змісту Едикту свідчить про наявність у ньому окремих християнських ідей, зокрема ідеї свободи релігії, їх термінологічну присутність. Основу Едикту складає принцип: «поклонятися вільно богу, в якого віриш». Відтак принцип свободи релігії в Едикті визначено чітко, без будь-яких застережень.

Міланський едикт, як зауважив австрійський історик дев'ятнадцятого століття Ф.Маассен, постає як «справжня «magna charta» (*велика хартія* – М.Б.) релігійної свободи»⁵⁸. Своім Едиктом Константин фактично запропонував християнській Церкві «не

⁵⁶ Див.: Перевезенцев В.С. Практикум по истории западноевропейской философии: Античность. Средневековье. Эпоха Возрождения. – М., 1997. – С.246 - 347.

⁵⁷ Цит. за: Буасье Г. Падение язычества. – М., 1892. – С.25.

⁵⁸ Маассен Ф. Девять глав о свободе церкви и о свободе совести. – Ярославль, 1882. – С.44.

лише свободу та мир, але також захист та тісне співробітництво», запросив її до справи «оновлення» імперії. «Він був, – як писав відомий православний філософ-богослов Г.Флоровський, – глибоко переконаний у тому, що християнство – це єдина сила, яка могла відновити життєздатність у хворому тілі імперії»⁵⁹. Історія підтверджує, що основні складові політики Константина Великого щодо релігійної сфери за роки його правління практично не йшли у розріз з принципами Міланського едикту. Вони, до речі, одержали свій подальший розвиток у цілому ряді указів імператора. Зокрема, за Константина Християнська Церква набула прав юридичної особи. Були амністовані ті християни, яких судили за те, що вони «не служили ідолам», а також вжиті заходи щодо свободи навернення в християнство, зокрема іудеїв. За будь-яке переслідування іудеїв, навернених в християнство, імператор погрожував жорстокою карою тим, хто це робив. До того ж, за перехід в «ненависне йому іудейство він погрожував також покаранням»⁶⁰, хоча це й суперечило принципу свободи віросповідання, проголошеному тим же Міланським едиктом.

Варто зауважити, що Костантин, відкрито й послідовно виявляючи свою прихильність християнству, значний період твердо дотримувався букви і духу Міланського едикту і не робив різких кроків щодо обмеження свободи віросповідання adeptів національної та інших релігій. Він залишався беззаперечним зверхником національної релігії, її верховним жрецем – Pontifex maximus. Хоча відверте сприяння імператора розповсюдженню християнства і надання християнській Церкві значних преференцій ставало на перешкоді свободі прихильників політеїстичних релігій.

Християнство поступово поставало як державна релігія. Йшло воцерковлення всіх сфер життя в Римській імперії. На зміну «державному римському політеїзму прийшло християнство, яке одержало державний статус».

Однак, незважаючи на проголошення свободи релігії, віротерпимості, переслідування в імперії відновилися знову, як тільки серед християн появилися вільнодумці-єретики. В боротьбі з ересю, а зрештою і з свободою совісті, християнська Церква активно використовувала меч держави.

Аркадій МЕЛЕР (Москва, Россия)

КОНСТИТУЦИЯ ХРИСТИАНСКОЙ ЕВРОПЫ: МИЛАНСКИЙ ЭДИКТ 1700 ЛЕТ НАЗАД ЗАЛОЖИЛ ОСНОВЫ НОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ.

В этом году христианский мир отмечает 1700-летие издания Миланского эдикта императора Константина Великого (272–337), провозгласившего свободу христианской веры и положившего начало единой европейской цивилизации, объединенной общим религиозным мировоззрением. По своему непосредственному влиянию на развитие «европейского человечества» Миланский эдикт невозможно сравнить ни с одним историческим событием ни до, ни после него. У античной Европы не было единого мировоззрения, а поэтому не могло быть события, отмечающего начало античности именно

⁵⁹ Фроловський Г. Імперія та пустеля // Дух і Літера. - К.: Сфера. – № 3-4. – С. 235, 236.

⁶⁰ Див.: Кипарисов В. О свободѣ совести – М., 1883. – Вып I. – С.152.